

ՊԱՐՈՅԿԸ

ԱՌ 1. Ս.

94-ը եւ 95-ը, Պոլսոյ մէջ, Արշախարքին երկու տասնչին տարիներն եղան, Այրեւելոյ գործի միջոցէն, գործելով յանկարծ իրենց ծայրին շնչաւը ներսերը պատահած վարցեալու լուրերը կը փրսւ փրսային իրարու ալանջն ի վար, Գիշերը, լամարերն լոյսով, կիներն ու տղաքը՝ շուռն շերտին քանած՝ մտիկ կ'ընէին օրուան մէջ իւ մացուած նոր ճգնաժամին պատմութիւնը։ Եթէ գեականայրկի սենեակ մընէր ուր կը գտնուէին՝ ձայնը ցած կ'իյնէր, հազիւ լսուի։ հակառակ առար, գոց վարագոյրը յանգիստ տեղի կուտար, երկիւզատ մատնեալ տակ, նառուածքին որ դուրսը, պատահանին ետեւ, հաւանական լըրս տես մը կը փնտռէր, Երբոր, կամաց կամաց, եզելութիւնները, ահալի, որոշուեցան, կըսուէին ինչ որ կը զարարէր արտերը, ծնու միւ եւնոյն ասին խոյսը մտաւոր վերջի մը մեր հիմաւորաց ցաւերուն, յոյսը Ազատութեան, ու շատ անգամ առաջին տեղի կուտար վերջինին։ անոր ցնծալին պարին առջեւ, Անէն օր, եւս ըստպիսին մարտանաւիկ էին որոնք ճարտարներ լին կ'անցնէին, անընդատ երթեւեկութիւն, ներպատրիարքարանին ու զեպանաւանց միւ լիւ։ հանգեւներ, բաց օդին, ուր պարիկներէ ի վեր աղբիւրած ձայնատալին անուշ կ'ընէր, լէր կը գտար, երկինք կը թռչէր նախորդն արախիճներուն հետ՝ իրարէ թէ, արդէն իսկ, իրականացած ըլլաւ մեր երազը, յիշափոխաւ կան ծանօթ աններ որոնք ազատ համարեալ կը պարտէին ջաղապիւն մէջ ու անպարակուսելի մտածումը կ'առթէին թէ տանիկ կապաւ վարութիւնը կը վախճար մեզմէն աստիճ, պէ մենքը, միացած, կը գինիքնէին միջ ու ա'լ անուշադիր ալանջով մը մտիկ կ'ընէինք կը պարտէին հարած նորագոյն լիազգիւրն։ Գործերուն, Ըսած չէին միգի, Պատմութիւն ի ձեռն, թէ արիւնի գետ մը ցատքելով միայն կարելի է տիրել ազատութեան։

95-ը ցոյցը, սակայն, շատ հաւատքներ զղըրդեց, Հիմա նորէն եւ աւելի շատ, իրիւրուան մաթը կոխելէն ետքը, հայ տուններուն դուռները խորհրդաւոր հարուածներով կը զարնուէին։ Երկրասարք մը, շուօ ու ներս պարզած ու դուռը խնամով իր ետեւէն զոգած՝ տունին «էֆէնտին» կը հարցնէր, գրպանէն լայն ծալուած թուղթ մը կը հանէր որուն տակը կար-

միր կնիք մը կը փայլէր ու Ձէյթունի զէնք հայթայթուելու համար կամ պարզապէս սուրբ գործին անուշով՝ նախապէս զմիթէին կողմէ որոշուած «հուէրը» կը պահանջէր ու կը մեկնէր, բերտ ու պառնայից՝ պատահական մերժութեմ մը առջեւ, Հիմա, ճշմարիտ փրկանք մը պէս կուտային պահանջուած գրաւը, առկարկելով յաճախ, պատիկ խանութպանէն մինչեւ մեծ վաճառականը, չփնտռելով անգամ թէ որ կուտակուեալ տակը կ'իյնար անիւ կայ, եթէ չառարկէին՝ յաջորդ անգամուն՝ թէ զեւ նոր տուած էին իրենց, Միեւնոյն ասին, երբոր ընտանիքը, բակին մէջ, հաւաքուած կը գտնուէր ճաշի սեղանին շուրջը, յանարած մէկ մարդու պէս կը բռնէր շնչառութիւնը ու մտիկ կ'ընէր զուրը փողջներէն անցնող հեծեալ աստիկաններուն քաղաքորդին։ Երկուրը, գիւշերուան ստուերին պէս, տանը անկիւններէն գուրկ կ'ելլէր նորէն, առաջ կը ցալէր ու կը լիցնէր սրտերը։

Այդ պահին էր որ մայրս կրկին ձեռք առաւ իր հին մէկ պահանջումը։ Գրգռու, տունին մէջ, իր ամենօրեայ մտաւորութիւնն էին։ Այն օրէն ի վեր ուր լիպոփորի չոգնաւոր մը մէջ երեքտասարգ օր մը, երկուր մտէր գոյն ֆէրով, մտեցած էր ինծի եւ ուսանող գրգռ թաղութաւի ուզած, այն օրէն ի վեր իմ հոգիին գրգռ, կա՛մ անոնց մէջէն անոնք որոնք կըրու նային վտանգաւոր նկատուիլ, մտած էին թիւ, թեղէ սուփաբու մէջ ու զացած աստատարին գերաններուն տակ անեւեւոյթ ըլլալ։ Ետեւն՝ այդ թաղատոցն ալ բաւական ապակով չէինք տեսած ու պարտէջ տարած էի մանիւակներու տո՛ւր մը զով թաղելու՝ օր մը կրկին անկել ալ անվտանգ իր առաջնական տեղը բերելով։

Հիմա, մայրս կ'ուզէր որ այբով գտնուէր։ Անվտանգ ազաւաններ էին ու պառնայիքներ որոնք ամէն իրիկունք զիւ կը ձայնարարեցին ու կը ջաղազգեցին ալ Միշտ գիմակորած էի, իկըրնալով քաղաքին զոտոտութիւնը յայնձն անհել վերջնական բաժանումի մը ալն ամէն հաւաքներէն որոնք պատահութիւնս անուշած էին, օրոնցմով արթնցած եր արտիւն մէջ եւ անաթ հայրենիքիս պէր եւ որոնք, հիմա, թէ պէտքսնիստ ու անհպելի, կը զգայի որ մոտածման ու քաւ ժամբարուս արտիւն կը զրկէին իրենց հոգին, ինծի մայ, զիւ կազգուրբուն ու նեցը չընչեալ։

Օր մը, գրասենեակէն դարձիւ, տունը տակն ու վրայ գտայ։ Մայրս, յուզուած, գէմս վապեթ

ու իր առաջին բառը եղաւ, որքունքներուն մէջ, պահանջ մը, այն պահուն իսկ, ապաւո-
նառ առանց յետաձգուածի ոչնչացնելու գրգռեալ,
Տեղեկացայ որ նոյն գիշերը ոստիկանները
մէջ դարցի թուռներէն մէկը «կոխած» էին,
ամէն տեղը բուզարկած, ամենին պարկի թուղ-
թի կտորը ժողոված տարած՝ տանը մտակ երեւ-
տաւարդ տղուն հետ: Կ'ըսէր մայրս որ պալա-
հովարար յաջորդ գիշերն ալ մեր տունը որո-
շած էին զալ ու կ'հրդուեցնէր զիս՝ որդիա-
կան սերտը վրայ, հօրս յեղատակին վրայ՝ մեր
տունը փրկել: Եւ ինքեան թիւնէն, անկէ զուրս
նետեղով բեռը որ իմ գանձս էր:

Դիմադրեցի նախ ու յետոյ անդի տուի:
Ուզեցի միայն այն գիշերին ալ, այն ամբողջ
գիշերը, անոնց հետ միասին անցնել: Իրենց
մթաթիւնէն զուտ քայեցի զանոնք, մեանեղու
զապապարտուած էակներու պէս: Այն աչքերը
զոցնէկէն առաջ՝ ուղեցի անգամ մըն ալ անոնց
մէջ կարողալ իրենց հոգին ու գեպատեղով բա-
ցուած էջերու վրայ կանգ առի ու ամպոպած
նայուածքով մտածեցի անոնց վրայ:

Ամենքն ալ գրեթէ այն դարուս կէսէն սու-
ղին Պողոտ, Իզմիրի, Վենետիկի ու Տիֆլիսի մէջ
սպասածի հատորներ էին: Բանաստեղծութիւն,
տեղագրութիւն, պատմութիւն ու վէպ, ինչ որ
ժիշ էր արձակած պաշտութեան երկնքին մէջ
առջ մը, ճիշդ որ դարերու ուրկուրեքներէն ետք,
պատմէն լոյսին երեւումիւ: Բնագրութեան ժաշկ-
քած էր շատ մը տարբեր կէտերու վրայ յալ-
րող կուրծքերէն Ռաքարտունի, Ալիշան, Արիմ-
հան, Արեւիկ, Մամուրեպի եւ Սրահանձտեղանց,
Արապեան, Կալամանցեան, Բաֆֆի, Պրոշեանց,
Շահապեղեպեանց, Նարպէյ, Այպազովսքի, Պատ-
կանեան, Հեթումեան, Հեթարկեան, Պենիքթաշ-
լեան եւ Դուրբանի եւ Բուրձնի, ամէն ա-
նոնք որոնց մէջ «Հայաստան» անունը կը հըն-
չէր: Կոչ ցալածեց արագաւա ջուրի ժայթքի մը
պէս, ամենքը ձեռքիս տակ էին հիմա: Անոնք
բրեւեց միասնաւոր պատմութիւնը ունէին ինծի
համար, անոնց մեծամասնութիւնը գնած էի
օր մը Պողոտ մուրձ մէկ պատճառաւորեցին
խորէն, վերջապէս կտորած մայկութեանս գան-
ձակակին փայլուն քառասունոցներուս ար-
գիւնեղով: Ետեմէն ուրիշներ, մէկին մէկին,
հազար զգուշութիւններով, գնուած՝ հին ըն-
տանիքներու զրազարաններէն կամ բերել
տրուած Վենետիկէն ու Կովկասէն, ըստմանու-
ցած էին անոնց թիւը: Անոնք իմ հպարտու-
թեպանք միակ առարկան էին: Անշուշտ, հիմա,

ա'լ պատանութեանս անսահման ու կոյր սքան-
կացումը չունէի անոնց մասին, շատ անգամ
խամբոտ ու արուեստով պալատաւոր կը գտնէի
զանոնք, սակայն խանդավառութիւնս աւելի
գիտակից դարձած էր հիմա եւ հետեւաբար ան-
սաքսան, ու անոնց վրայ կը տառէի գորով մը:
Ինչպէս անցեալը լացող ու սպազման նշանոց
չեփորին միացած երգին վրայ:

Առտուան դէմ իմ թանկագին բեռս դրկած
խոհապոց իջայ: Միանելոյցին մէջ արժարեցի
կրակը ու ըրողութեան տակ հանգարտ հագնելով ու
չորդացող մասնեցի վերադարձնել զանոնք մէկին
մէկին ու մէջտեղէն բանալով կրակին վրայ
զրի: Վաղրիկեանի մը սպասուած ետք՝ բոցը
բարձրացաւ յանկարծ, կուրացուցի՝ զիւսին
վառկի մը կ'ախալային կրակին նման՝ յուսա-
ւաբեղով յանկարծ ձկնելոյցին զոգաւոր ու
մուրթ անկիւնը: Գետնին վրայ բոցին ցոլա-
ցումը անոր անկուրի ու բարձրացումի խաղը
կը կրկնէր՝ զանի հետզհետէ նոր, սուռնը կը
դնէի մոխրացած էջերուս վրայ: Ելքերը, ըն-
կնելոյցին մէջ, կը բաժնուէին, սեւ թիթեռնիկ-
ներու պէս կը թռչաւին, այնքան թեթեւ որ
աննիւթացած կարծես, բայց պահելով դեռ ու
թոյլ տալով աչքերուս կարողալ տպագրուած
գիրքերին հետքը, հիմա, բոցը կ'աճէր կը լայն-
նար, հաստ կ'ափարեշները կը լափիւղէր, կը
մոխրացնէր, անկուշտ ու տերական, մինչեւ
վերջին հատորը պահանջելով: Երեսներս ու
ճակատս իր սպառութիւնով կ'այրէին ու նայ-
ուածքս քիչ քիչ կը սեւեռէր կրակին մէջ, ա'լ
չէր կրնար բաժնուիլ, գամուած կը մնար անոր
վրայ: Կարծես հմայուած անով: Ետեմէն,
սարսափեցի սեղմից կուրծք, բրեւեար ընդլայնե-
ցան ու արտասանեցին, բոցին մէջէն, ամ-
բողջ կտորածի տեսարաններու շարքի մը,
այնչափ արագ զիւսային վազելով մը որ չէի
կրնար հետեւիլ ամենուրեւ... Հրկիւղուած տու-
ներէն դուրս խուսող հեթարթակ կիներ էին
ու փայլուն սուրբուս ծայրն անցուած մա-
նուկներու մարմիններ: Մարդեր ու տղաքներ
էին, տախտակամածներու վրայ փուռած,
ճակատներն կարմիր վէրքերով բաց՝ որոնցմէ
արեւը կը հոսէր ու կը լծանար: Ուշտանա-
ցուած կիներն ու մանկաւարդ աղջիկներ՝ բրեւեց
ձեռքերը գոցած. աչքերնուս վրայ՝ կուսու-
թիւններն լալով, եւ զգուշութեամբ, ամբողջ
ոգիւրն կ'առատուրէր կ'անցնէր այդ բոցին մե-
ջէն: Վարպազած կը նայէի անոնց՝ սարսափե-

մէջ կորսնցուցած զայրոյթի ու անէծքի կարողութիւնս անցամ :

Հանգիւղու մօտ էր կրակը , պատուհանէն արշալոյսը ներս սպրդեցաւ . տեսարանի տարօրինակ փոփոխութեամբ մը յանկարծ բոցը կտրսնցուց իր դաժան վախի կերպարանքը : Ժպտուն երեւցաւ անկիւ ինծի , ու իր փայլը ինծի թուեցաւ ըլլալ նայուածքի մը մէջ վառուած յոյսին ցոլացումը , Հիմա կ'ընէր ինծի թէ ինքը բոցն էր մաքրող ու ապանխող վրէժին բոցը՝ ընկաւոր սրտերու խորը , Այրած գրգռութեան սեւ ու թեթեւ դէզին վրայ՝ անոնց հոգին էր , հայ հանճարը որ երկնքին մէջ իր թռիչք առաւ Անիկա կը թուէր մրմնջել ինծի , «Գնա՛ւ եւ ըսէ՛ որ չ'յւսահատի՛նք՝ քանի որ ես չեմ մարտն՝ ես իրե՛ց հայրերուն տաճարին անչէջ կարծեղն եմ կուգայ խթումի իրիկունը ուր անսահման մուկ դմբէթին տակ հաւաքուած եղբայրներուց խումբը , մէկկէկ մէկկէկ , աստղերու հոյլի մը պէտ , պիտի վառէ ձեռքին մէջ ճրագները՝ իմ լոյսէս » «Զատիկը» տօնելու համար :

ՎԱՆԱՆ ՏԻՐԱՆԵԱՆ

30 օգոստոս 1900

ՍՈՒԼԹԱՆԻՆ

ԲՍԱՆՈՒՀԻՆԳԱՍԵԱՅ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻՆ ԱՌԹԻԻ

— • —

Սուլթանը իր թագաւորութեան քսանեւ հնգամեակի յորեկանը ածելու անպատկառ զազափարը ունեցաւ : Եւրոպայն շատ աւելի անպատեալ ու զարելի եղաւ այս դէպքին մէջ պաշտօնապէս մասնակցելով ռոյալթօրին այս տօնին : Անգլիա Միջերկրակային՝ նաւատորմին ընդհանուր հրամանատարը զրկեց Սուլթանը շնորհաւորելու համար . . . ու տեսնե՞ք անգլիական մեծ թերթի , ինչպէս «Սթանտարտը» , որոնք զովետներ տեղալ չամջան այն գազանին զոր իրենց կ'աղաթնը խաբազանեց «Մեծ Մարդասպան» անունով : Ֆրանսական լրագրութիւնը աւելի աղնիւ գտնուեցաւ . գրեթէ բոլոր թերթիքը կամ լուռ մնացին , կամ , ինչպէս «Թանջը եւ «Մաթէնը» , հրատարակեցին յօդուածներ չափաւոր ընդունեալով

մը՝ ուր կը զգացնէին Սուլթանին թէ Եւրոպայն չի կրնար մոռնալ , հակառակ բոլոր յաբեկաններուն , այն բոլոր արիւնք որ թափուեցաւ իր թագաւորութեան ատեն , եւ կամ , ինչպէս «Ռոստը» , իւրպէն Կոսթէի գրով , մուլեղին ու բողոքարկու պայրոյթի էջեր :

Այդպիսի առեթիւ մը մէջ զոհերը չէին կարող լուռ մնալ :

«Բըթիթ Ռէրեպլիք» իր սեպտեմբեր 2ի թուով հրատարակեց երկու բողոքաղիւ՝ Սուլթանին յորեկանին առեթով , մին՝ խուճ մը բարիզաքանակ Հայերու կողմէ , միւսը՝ Երիտասարդ-Թուրքերու կուսակցութեան կողմէ : Ահաւասիկ Հայոց բողոքագիրը :

«Սուլթան Ապիւլ-Համիտը այսօր կը տօնէ իր քսանկալութեան քսանուհնգամեակի յորեկանը , Փափաքեցաւ որ այս հանդէսին Եւրոպայի բոլոր տէրութիւնները իրենց ներկայացուցիչներն ունենան . իր փափաքը կատարուեցաւ . Եւրոպայի բոլոր մեծ երկիրները մասնաւորապէս Սուլթանին զրկեցին՝ շնորհաւորելու Սուլթանը այնքան երկարատեւ որքան հրէշային թագաւորութիւն մը ունեցած ըլլալուն համար :

«Բաղաքակիրթ Եւրոպայի ներկայացուցիչները անգամ մը եւս իրենց ձեռքը պիտի դնեն , հանդիսաւոր եղբայրութեան ժեսթով մը , Մեծ Մարդասպանին արիւնաթաթաւ ձեռքին մէջ , եւ թերեւ զայն պիտի փառաբանեն կատարած ըլլալուն համար ամենէն քստմնիքի գործը զոր պատմութիւնը արձանագրած է երբեք :

«Անհրաժեշտ բաժակաճառ մը կը պակսի սակայն այդ խնջոյքին . ա՛յն զոր հոն արտասանուել էր ձայնը երեք հարիւր հազար Հայերուն որոնք կ'ողորմեցան այս պահուս Եւրոպայէն տօնուող այդ աւազակէն հրամանով : Այդ հարկաւոր բաժակաճառը , միայն կը որ պատեն , ճիշդ ու խորապէս անկեղծ պիտի ըլլար , մինչ , կ'ուզենք զայն աղաղակել աշխարհի երեսին , յանուն միւր ժողովրդին որ հնո վարը կ'ողեւարի՝ մինչդեռ վերը իր դահիճը կը պանծացնեն :

«Սուլթան Ապիւլ Համիտ 'կ'ընէ մեռելներուն ձայնը , զուն յաջողեցաւ վայրագութեան ու վատութեան մէջ բարբարոս դարերուն ամենէն պզգալի զազանները գերազանցել , եւ արդարեւ արժանի ես որ քու յորեկանդ արտասովոր հանդիսաւորութեամբ մը տօնուի : Իմաքըն՝ Կանդիլարթիքի տեղանք զոհերուց դիմանելուովը շեղակուտած գերեզմանոցի մը մէջ զե-